

BIBLIAKO "QUERCUS", ARTEA ALA ARETXA?

Bibliako Alkartasun Zaarrean zugatzetarik sarrien agertzen dana, latinezko "quercus" da. Ogei ta bederatzi aldiz beintzat bai; geiagotan be bai, urrean. Alkartasun Barrian ez dator bein be.

Antxiñako latinez, "quercus" itzak *aretxa* adierazoten ei-dau beti, J. Garate jaunak diñoanez.

Artea "quercus ilex" da, eta aretxa "quercus robur = quercus pedunculata", "quercus sessiliflora" eta beste mota batzuk.

Baiña, "quercus" bakarrik izentatu ezker, zelan jakin *arte*a ala *aretxa* dan? Eurok dagozan tokira joan bear, *in situ* ikusi eta *de visu* ezagutu bear. Euskaldunok artea ta aretxa bereizten o do dakigu (ez ainbeste uriburuetan bizi diranak). Azkue'ren Iztegia prantsezaseratu ebanak, ostera, ez ebazan bereiztu: *arte* = encina, cohêne; *aritz* = roble, chène. Baiña chène, aretxa da, eta chène vert edo Yeuse, artea. Eta gauza bakana: Azkue'k ez dakar bizkaierazko *areitz* (bai, orraitioño, L. Mitxelena'k, "Apellidos Vascos", 44 orri.), eta *aretx* itzean "Variante de *areitz*" dala diño. Bizkaieraz *areitz* dana, ainbat abizenetan agertzen da: Areiz, Areiza, Areizabal, Areizabaleta, Areizaga, Areizalde, Areizederra, Areizeta, Areizkorreta, Areiznabar, Areiznagañeta, Areizti. Jakiña, areitz + a = aretxa da bizkaieraz, aitz - atxa, arkaitz - arkatxa, bakoitz - bakotxa, gaitz - gatxa, boskoitz - boskotxa (ruda), urreitz - urretxa (avellano) diranez.

Erderazko itzulpenetan, geien-geienetan *encina* jarten dabe, a rtea be areitz-arteke da-ta, Ricardo Muro'k diñoanez ("El Acervo forestal", 22 orri.): "También es roble la encina (arte)". Baiña artea ez da berez areitz, areitz-familiakoa baiño, *ametz*a = melojo edo roble negro (Lakoizketa) edo quejigo (Van Eys), *artelatza* = alcornoque (Lakoizketa), *pagoa* eta *gaztaiña* diranez.

Orregaitik, Justo Garate jakintsuak bere liburu baten (1), 161'garren orrialdean, Biblian agertzen diran "quercus" guztiak *aretxak* dirala diño, eta ez arteak. Itzultzaileak onetan uts egiten ei-dabe sarritan, aretxa jarri bearrean artea jarriaz. Adibide asko dakaz. "La encina de Guernica" irakurri neban oraintsuko liburu baten. Eta orrelaxe deritzoe Tirso de Molina'k, Jovellanos'ek eta Salvador Madariaga'k be. Eta Valle Inclán'ek "encina foral" eta "roble foral", bietara. Gaztelazko iztegiak be ez dotoz onetan obeto: esaterako, "Enciclopedia Universal Herder"-ek (1958) olantxe dakar: "Roble. Arbol cupulifero, de hojas perennes". Orixe berori dakar "El Diccionario Manual e Ilustrado de la Lengua Española"-k be. Itxuraz, españar akademikoak be utz egiteko eskubidea dabe.

Emen, ba, ezbaia berba ori euskeratzerakoan. Neuk be, erderazko itzulpenai jarraitzearen, *aretxa* jarri bea-

rrean, geienetan *arte*a jarri neban "Euskal-Biblia"-n (bostetan izan ezik). Oker jarri be, J. Garate'ren eritziz. "La Bible de Jérusalem"-go (1975) chène guztiak be *encina* biurtu ebezan gaztelazkoan. "Sociedades Biblicas Unidas"-en gaztelazko Bibliak be (1957) geienetan *encina* dakar, bostetan izan ezik. Duvoisin'ek, ostera bere "Bible Saindua"-n, Vulgata'ko "quercus" eta *chène* guztiak —birritan izan ezik—, haritz.

Nazaret'en (Israel) bizi dan Kepa Uriarte Aita prantziskotarrak auxe idatzi daust 1984-VI-26'an: "*Arteak* edonun ikusten dira. *Aretxik* ez da asko ikusten. Geienak *arteak* dira". Beraz, orain argi geiago daukagu —J. Garate'ren kaltetan—, baiña auzia guztiz ebatzi bagarik gertzen da. Leen esan danez, *in situ* ikusi bear Bibliako toki bakotxean aretxak ala arteak diran. Bi milla urteen bitartean, barriz, aldakuntza andiak egin daitezke, azken-eun urteotan Bizkai-Gipuzkoa'n egin diranez: gure txikitako arezti, pagadi ta gaztaiñadiak piñudi biurtu dira. Nonbaiten diñodanez (*Bitargi*, "Aizkora-otsak"):

Erasten diardue mendiko pagoak, gizaldietan zutik egozan enborrak.

Areitzak eta urkiak or doaz lurrera, ta eurakin daroe geriza ozpera.

Izan be, tamalez, sarritan obariak ez dabe parkatzen.

Edozela be, Bibliako berboi begiratu bat emotea oso interesgarria izango litzakeala uste dot. Emen ba, non agertzen diran eta itzultzaileak emon eutseen izena.

(B.J = Biblia de Jerusalén; N-C = Nácar-Colunga; Sch = A. Schökel; Duv = Duvoisin; Ol = Olabide; E-B = Euskal-Biblia.)

Asiera 12, 6 encina (B.J); encinar (N-C eta Sch); haran (Duv): Vulgata'k *convallis* itza dakar; artadi (Ol eta E-B).

Asiera 13, 18: aurrekoan lez.

Asiera 14, 13: aurrekoan lez.

Asiera 18, 1: aurrekoan lez.

Asiera 35, 4: encina (B.J, N-C eta Sch); tirrimintondo (Duv): *tirrimintin* (BN-Aldude, L): trementina = resina de coníferas; -ondo: planta de árbol, sagarrondoa, pikondoa, intxaurrondoa ta abar esaten doguzanez. Geroago, Isaias 6, 13, *tirrimintin-ondoa* jarriko dau. Aritz (E-B).

Asiera 35, 8 (birritan): encina (B.J, B-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Deuteronomio 11, 30: encina (B.J eta Such); encinar (N-C); haran (Duv); arte (Ol eta E-B).

Josue 24, 26: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Ebazleak 4, 11: encina (B.J eta Sch); encinar (N-C); haran (Duv); artadi (Ol); arte (E-B).

Ebazleak 6, 19: terebinto (B.J eta N-C); encina (Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Ebazleak 9, 6: aurrekoan lez.

Ebazleak 9, 37: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); zelai (Ol); arte (E-B).

Samuel'en 1.^a, 10, 3: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); Elon-Tabor (Ol); arte (E-B).

Samuel'en 2.^a, 18, 9 ta 10 (iru aldiz): encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Kroniketako 1.ª, 10, 12: tamarindo (B.J); encina (N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol); ametz (E-B) (= melojo, variedad del roble, naiz carballo, quejigo).

Isaias 1, 29: encina (B.J eta Sch); terebinto (N-C); Duv.'ek ez dakar; bakadi (Ol): berak diñoanez (2171 orri.), "baka, ebertain itza; zuaitz baten izena"; areitz (E-B).

Isaias 1, 30: seréis como *encina* que se le cae la hoja (B.J); serán como *terebinto* despojado de su follaje (N-C); serán (ustedes) como una *encina* de hojas secas (Sch); hostoak erortzen zaizkon *haritza* bezala (Duv); orriuldutako *baka* geldituko bait-zerate (Ol); *areitz-orri* igarra lez geratuko zaree (E-B). *Arteari* ez yakoz neguan orriak jausten, zugatza zuzterretik galtzen ez ba'da beintzat. Esanaldi onen esanai zeatza jakin bear, ala be.

Isaias 2, 13: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); artelaz (Ol) (= alcornoque); areitz (E-B).

Isaias 67, 13: la encina o el roble (B.J eta Sch); la encina o el teberinto (N-C); tirrimintin-ondoa eta haritza (Duv); izai (= abeto, pinabete) ta arte-enborra (Ol); aretxa ta artea (E-B).

Isaias 44, 14: un roble o un encina (B.J, N-C eta Sch); artea eta haritza (Duv); arte ta areitzak (Ol); arte ta aretxak (E-B).

Isaias 57, 5: terebinto (B.J eta N-C); roble (Sch); Duv.'ek ez dakar; bakadi (Ol); areitz (E-B).

Ezekiel 6, 13: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Ezekiel 27, 6: encina (B.J eta N-C); roble (Sch); haritz (Duv); arte (Ol); areitz (E-B): "zure arraunak Basan'go areitzakaz egin ebezan". Ain zuzen be, *aretxa* zan itsasontziak egiteko geien balio eban zula (zura).

Daniel 13, 58: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Oseas 4, 13: encina, chopo, terebinto (B.J); encina, álamo, terebinto (N-C eta Sch); haritz, zurtxuri, tirrimintin (Duv); arte, lertxun (= tiemblo), zumar (= olmo) (Ol); arte, lertxun, ostazuri (= mostajo, naiz chopo blanco) (E-B).

Amos 2, 9: encina (B.J, N-C eta Sch); haritz (Duv); arte (Ol eta E-B).

Kerexeta

(1) "Cultura Biológica y Arte de Traducir". Editorial Vasca Ekin. Buenos Aires, 1943.